

הפיקארואי בסיפורת העברית החדשה

מאת שרגא אבנרי

רבקה פרידמן, התם ה-
מתנבל עיון באלמנטים
פיקארסקיים בסיפורת
העברית החדשה, הוצ'
את יפנת ספר, חיפה
תשל"ח.

עמנה של פורס רבקה פריד-
מן על הו'אנר הפיקארואי בספר-
רותנו, סוקר ומנתח את התופעה
האמורה, מרכיביה וסוגיה-הלוואי
שלה, במספר יצירות של הסי-
פורת החדשה (החל בסופר ה-
השכלה יצחק ארטור וכלה בסר-
פרי זמנו, כמו אהרן כגד ו-
בנימין המון). בשאלת הבהרה
של מרכיבי העלילה האמורה, אין
המחברת פוסחת על המשמעות
השלילית שיוחסה בעבר למושג
זה, החל בהגדרה הלקסיקאלית,
של השם 'פיקארו', או העלילה
שנחשבה כמישנית בסוגה. כי
אמנם מבחינתו המדעית חייב ה-
חיבור להתעכב גם על צדדים
בלתי-חיוביים של המסורת האת-
הו'אנרית, שכבר הוגדרו בחור-
כאלה על-ידי שלמה צמח, אשר
בשעתו ראה בהם יסודות שסח-
יים ונרחים ע"י רוח הזמן ה-
חדש.

באורח שונה מאשר נוסח ה-
כתיבה המסאית, אשר נוהגת מ-
דת תופש בלשונה, צמוד עיון
שיטתי זה למיגות של חוקרים
קודמים ומוסכמים, ואף מביא מ-
דבריהם. בין היתר מעלה הקרי-
את, כי עבודה זו נכתבה כמעין
המשך ויישום לכמה ספרות ו-
קביעות, שכבר ראו אור בי-
מאתנו, כגון: 'אלמנטים פיקא-
רסקיים ביצירתו של תומס מאן'
מאת א. סידלין, או היבור מאר-
תר יותר של אולריך ויקס על
הסימנים המאפיינים של הו'אנר
הזה; ברישום הביבליוגרפי, בין
היתר, אף אינן חסרות תיאוריות
ידועות, כאלה של רנה וולק
ואוסטין וורן וכד'. וכמידת היסור
דיות והאחריות, מבססת העבודה
את אבחנותיה על-פי נקודות
מוצא אחדות, ודהיינו: ניתוח
דמותו הנוכלית בניגודיה של ה-
גיבור הפיקארואי, אגב ציון סי-
מניו המאפיינים; טיב העימות
שלתוכו נקלע, לנוכח מציאות
עולמו המסוכסך והכאוטי; התב-
נית הו'אנרית המאפיינת את ה-
יצירה, לרבות כמה צורות חלי-
פיות, בלא לפסוח על שימושי
לשון מייחדים לאישוש האבחנות.
כמובן, בקביעותיה ובגילוייה היא
מוכיחה שיטתיות בבחירת נור-
מות וסיכומים, כולל עריכת דג-
רים על-פי איות שהוא 'סדר'
מחייב: (א) לפי מה שנקבע
וסוכם על-ידי המחקר הספרותי
העולמי; (ב) סיקור דעות והשי-
גות שנחשבות בביקורת העברית
החדשה; (ג) יישומן של המס-
קנות בבחינת ראייה אישית ו-
מקורית.

כדי לבחון את הו'אנר ואלמני
סים מסוגו בסיפורת העברית, מע-
לה הספר מייגם, בשורה ארוכה
למדי של יצירות, ובשל המיג-
בלה שבסקירה זו נודקת רק
לדוגמאות אחדות, כראות עינינו,
הגם שמבחינת מיצוי הנושא יש
הבדל בין ההיקף לבין מימחר:
יעקביחיים מ'קבורת חמור' הוא
גיבורו המנודה של פרץ סמולני-
סקין, שאיננו הפיקארואי היחיד
ביצירתו; קדם לו גיבור 'התועה'
בדרכי חיים' נקודת-המוצא היא
לכך ההווי היהודי הפולקלודי,
כפי הנראה, של יעקביחיים. ו-
פרידמן בצדק מדגישה חשיבותו
של המרכיב המיתי הזה בסיפור
'קבורת חמור', בחור עולם היצ-
רת על האמנות שבו: הגיבור

שקולל והקללת שמתקיימת כזו
(שנקבר קבורת חמור). מבחינת
המיבנה, היא מציעה את צורת
השילוש: שלוש פעמים חזור ה-
כשלוש כאשר יעקביחיים נמצא
ממש על סף הצלחתו. בשלישית
נרצה ונקבר כפי שקולל. עולמו
הוא איפוא עולם האמונות הפול-
קלוריסטי, כמוסבר וכמוצאה, שי
על-פיהו נקבע גורלו של גיבור
מפוקפק זה.

מבין האלמנטים - המסע אף
הוא, המוטיב הכל-זמני החוזר,
מכיל יסוד מיתי קדום, הבשלוש
שבמסע תופס, כידוע, מקום מר-
כני בעלילה, כמו בסיכומה. כי
מקום זה מסוייג העיון לגבי טיבו
של כשלוש כזה של בנימין, אשר
ב'מסעות בנימין השלישי' למנ-
דלי, בהעלותו במקום זאת -
אבחנות כגון: 'כשלוש פארודי',
'ו'אנר פארודי' וכו'. שכן סבורה
פורס' פרידמן, אל נכונה, כי
מורכבותה המתוחכמת של יצירת
מנדלי עשויה לגרום להסתיוגות
כלשהי בקביעת תחומה הסוגי.
ומשום כך ייתקל בקשים כל
המנסה לתווע מידות כאלה, אשר
אינן ניתנות ליישום בנקל. אף
על-פי-כן נבחנו כאן מתחים
בין-ז'אנריים שונים מהסוג ה-
אמור, שמיחדים ביצירת מנדלי,
אשר אמנם מכריעים לחיוב הפי-
קארואי. כאן היא מוצאת סיוע
בחווה-ידעתם של חוקרים ומרצים
בספרות העברית, חוות-דעת שהן
חלוקות מעיקרן, שמעמידות בי-
מיבחן הגדרות כמו טראגי, גיבור
טראגי, או הירואי, - בהסתיוגה
מן הפיקארואי הסהור.

מהשגותיה אלו עולה המסקנה
בדבר קיום סוג-לוואי ז'אנרי,
אשר, הינו פארודי מעיקרו, ומה
שגורם להסלמתה של ההוויה ה-
פיקארסקית שביצירה. וכאן ה-
עיון מלקט ומביא מצבים וראי-
יות, כולל הבאות-לשון מיקי-
ראיות, אשר משמשות למנדלי
בסיפור מסעו של בנימין. לעומת
זאת, ביצירתו של ש"י עגנון
משפיע השימוש בלשון המיקרא
להתהוותה של תאווייה האירו-
נית ('הכנסת כלה'). ויש להו-
דות, שעל אף ההיצמדות והנאי-
מנות למסורת המחקרית של ה-
דיסרטאציה, מותירה המחברת
מירווח ומידה של ראייה מקר-
רית, וכמה פקביעותיה בענייני
הז'אנרים הנספחים עומדות בזכות
עצמן.

לתשומת לב מורחבת וזכה ה-
ניתוח של יצירת עגנון, בתפיסתו
את האירוניה לדקויותיה ובגלותו
אותה מדי פעם במיגוון הופער-
תיה: יש וזו אירוניה שמסתברת
בשל הטעיה לשונית, לדברי נר-
תוח זה; יש שהיא נובעת מחוך
הניגוד המשמעותי שבין טקסט
פיקראי מסויים, לבין שימוש מיקי-
ראי כזה של וודיל; אף גילוי
סיטואציה כזאת שנעשה בדרך
השוואה (עניין העקידה בסיפור).
מגלה את הצד האירוני שבו;
קיימת גם אירוניה שמקורה ביי-
שום מוטעה, או בדמיון מוטעה,
של ההשוואה או המשל. וכן
מעיד החיבור על תופעות אלו
בהבהרותיו: 'האירוניה ביצירה
זו - (הכנסת כלה) היא מרובת
צעיפים ומסיכות בדרגות של שקר
פות מתגוננת ביותר. עתים היא
מעטה רק ביותר ועתים היא
מעובה ומוסוות להפליא. -
..כמעט הדוק תתערטלנה טכני-
קות יסוד אחדות, המופעלות בי-
יצירה בשימוש במובאה האירו-
נית והיוצרות תבניות של הטעיה
ריטורית'. תיחבול אחר של עגנון,
כמו הרעפת שבחים על אחת ה-
דמויות, ואשר למעשה בא כדי
להאשים, הוא מן הטכניקות ה-

שכיחות ביותר, ואיננו נעדר מ-
מיגוון האבחנות (שיבוח הרבי
מאסטא, דרך משל).

בהרחיבה את תחום דיוניה בי-
המשך הספר אין פרוס' פרידמן
פוסחת על כמה אלמנטים ספרי-
חיים, ביניהם הגרוטסקה - בי-
יצירת עגנון, דרך משל. על-פי
חרשים דיאגראמאטי, חסרה ה-
תבנית הפיקארואית כל סימט-
ריה; דיגרטיות, סיפורי מסגרת
וצורות מתחפכות ב'הכנסת כלה',
אלה מראים על מורכבותה של
יצירת עגנון, על כל מה שהיא
מסוגלת להעלות בסיפור: ההווי
היהודי בניגודיו הכאוטיים. לגי-
תות ההווי התברתי של הגיבור
וליישום קווי דמותו ניתן מקום
נרחב בספר, ואשר מראה דווקא
על אחדות המיכלול המשמעותי ש-
ביצירה זו, אשר עולה לאין ערוך
בערכה, לנוכח מורכבותו הנוגד-
דית של הגיבור, כי גם דמותו
אף-היא זוכה להרחבת קוויה
ברישומה של המחברת, לדברים
הנאמרים בעיון: 'הוא איש ה-
אדהה האנושית מחד, ואיש התלי-
שות האמוציונאלית, מאידך:
'מרתף בספירת הדמיון והאילורי-
יה, המתמיהנו בגילויים ריאליים
ביותר; 'שותר חברה ושיחה, ש'
בעיקרו הוא איש הבדידות ה-
אנושית; 'איש השנינות, שה-
פתיות מסגירתה' - - אך
הצורך בשמירה על האיזון ה-
עדין, חיוני בקיום דמות הפי-
קארו.

אחדות המיכלול המשמעותי מס'
חברת ברקעם החברתי ובהווי
צמיחתם של הגיבורים. אותן ד-
מויות מורכבות ניגודים, שמסוגם
ראינו, הן מוצרי מציאות מסר-
יימת של תחוה חסר היגיון והווי
חסר בטחון, אשר מחליפים לבור-
שים בין-ז'אנריים אחדים על סר-
גיהלוואי שלהם. ולשונם ודיבורם
מעידים. כמו המובאה הפארודית
של סמולנסקין, שעוצבה מלשון
מיקראית, כן המובאה האירונית
- ב'הכנסת כלה' לעגנון -
שתיהן מעידות על איבחון ומיון
יסודיים של סוגיה-לוואי של המר-
דל הספרותי. עגנון משתמש ל-
כך, לדברי העיון, שוב ושוב
ובהצלחה לא מעטה בשפת ה-
מיקרא, באותה טכניקה אירונית;
בהמשך ניתוחו מעלה הספר מ-
מד אירוני של סיטואציות, כאשר
איננו דוחה לחלוטין את אבחנת
תיה של הביקורת המוקדמת יותר,
שכאילו המדובר הוא ברומאן קר-
מי, או שיודיל מהווה דמות קר-
מית, כאשר הוא מציע או קובע:
'הקומי משמש כאן תשתית בלי-
בד, שמעליה מתעצב בהתמדה
מיבנה-על אירוני'. הניסוח ה-
אקדמי, הזהיר איננו דוהה, במיקי-
רה זה, טיעונים והשגות של מבי-
קרים שקדמו, בפרט מיוחד זה
כאשר מדובר באירוניה; ומן ה-
ראוי להוסיף ולהזכיר: משולם
טוכנר, כנודע, התדיין בשעתו בי-
סוגית זו של האירוניה ב'הכנסת
כלה'. ומן הראוי להזכיר את
אבחנותיו שלו כאשר הוא מקבל
אמנם במסוייג את הצד האירוני,
אך מציין מאיזו בחינה ראה
אותו סדן, לדעתו: 'לא מאספקט
אסתטי טהור, כי-אם מאספקט
חברתי אידיאולוגי'...

בבחינותיו מעלה המחקר של
פרידמן, בין מיכבים אחרים, אח
המוטיב הסאטירי ('ירח הדבש
הזהב' לד. שחר) ואת הסיטור-
אציה הסוריאליסטית, ביצירתו של
א. מגד 'הכריתה', ביצירה זו
מטכני סיפורי של מגד, נמצאת
זיקת המיתוס במסע על-פני הים
באיזמו של המבול האפוקאליטי-
טי; בניגוד לסיפור קודם מתואר
כאן ניסיון להינצל מן הכליון

בכריחה, כאשר מוכיר עלילות
בראשית דומות כאלה. ההפלגה
על פני המים הגליליים הנעים
היא כמו עולם של אי-בטחון ושל
חוסר יציבות, כך בהתאם למודל
הפיקארואי. לאמיתו, זו הפלגה
לקראת הצלה מפוקפקת, כאשר
רצון החיים מתנוון בכיעורו. ה-
גיבור אשר נמלט בלא זהות
ובלי תעודת מסע, כדי להציל
את עורו - מסחאב בניזנון,
בנסיבות כאלה אלו זה מפליא,
שלו'אנר מיתוספים אלמנטים סר-
ריאליסטיים, עצם הסיטואציה ה-
מופנמת של התפוררות האנושי
מראה, לדעתה של פרידמן, על
טכניקה כסויימת של מגד, אשר
שולט בה בכוח הציפוב הסוריא-
ליסטי.

ואגב, בחירת גיבורו של מגד
כדוגמה מעידה בה כמו כן על
קווי האיפיון המראים את הדי-
מות: מוצאו האנונימי; חסר תי-
עודות וכרטיס נסיעה בספינה. הוא
בעל גוון נוכלי כלשהו, וספק אם
נוכל. אינו מודע למצבו, בהגיעו
לספינה כור ולא-רצויה הוא חי
בעולם בדיוני ובסתירות עם עצי-
מו כאיש ניגודים מובהק: אוהב
את הוריו ואת ארצו ונושט אר-
תם. מסכן את חייו כאשר רוצה
להציל אותם. ועוד ועוד. הכונות
כאלה ודומיהן מעידות בו רבות,
בהיותו הדמות הראויה להימנות
עם מעצבי הסיפור הפיקארואיים.

סקירה זו מצביעה על ניסיון
חקר רציני, לסיכום מהותו של
הפיקארואי בספרות העברית. מרי-
כיביו השונים נאספו ומויננו בשי-
טתיות מדעית אמינה ומעוררת
כבוד. יתכן שטיפוח הנושא בהר-
חבת יתר, לרבות יוחר מובאות
מתוך היצירות, היו משרתים את
תכליתו של החיבור. אך אין
ספק, שהספר הוא מדריך מצויין
ללומד ולמשתלם בהבנת הספרות
העברית ובכלל.